

Research Article

Knowledge Management in Local Wisdom of Tai – so Community Weaving Culture in Phon – Sawan District Nakhon Phanom Province

Panitha Yongpittayapong^{*} Weerasak Juldalai and Saravut Rachmanee

Institute for Business and Accounting Innovation Nakhon Phanom University, Nakhon Phanom 48000, Thailand

Abstract

The objectives of this research were to study of regions about cultural weaving cotton cloths, pass on local wisdom weaving cotton cloth and method local wisdom weaving cotton cloth of Tai-So Community to value creation to be cultural products by Participatory Action Research: PAR

Results of the Research found that forty years ago Tai-So communities disappeared from cultivation cotton, indigo-blue, white mulberry and rear silk worms according to extend the agricultural area and built house because the increase of population to impact “LONGKHUNG KHENFAI” Tradition disappeared from Tai-So communities to have Kusumal-Tha-uthen transport facilities tradesmen tradeswomen brought real thread, invented thread chemical dye including to weaving cotton cloth from factory to sell into communities to impact Tai-So have selection synthetic fibre and chemical dye to be raw materials of replacing thread and natural dye without pass on local wisdom about production cotton thread in present Tai-So family’s children learnt into province and adjoining province to pass on local wisdom about weaving cotton cloth to children diminished.

After passed on activity in research Phonjan sub-district Tai-So took awareness in conservation with local wisdom about cultural Tai-So weaving cotton cloth and established museum of Tai-So weaving cotton cloth into Phonsai temple to bring local wisdom about design patterned cloth and process Tai-So weaving cotton cloth to be lesson pass on modern various forms of Phonjan school including to bring products about weaving cotton cloth to value creation to be cultural products in various forms of Tai-So women groups which took support from Phon – Sawan District Municipal.

Keywords: Tai-so, Woven, Local wisdom

*

Corresponding authors:

Panitha Yongpittayapong E-mail: panitha660@gmail.com

Received: 20 September 2019,

Revised: 29 November 2020,

Accepted: 10 March 2020

บทความวิจัย

การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมการทอผ้าของชุมชนไทยโล้ อำเภอนครหลวง จังหวัดนครพนม

พณิธา ยงพิทยาพงศ์* วีระศักดิ์ จุลดาลัย และ ศราวุธ ราชมณี

สถาบันนวัตกรรมการบริหารธุรกิจและการบัญชี มหาวิทยาลัยนครพนม นครพนม 48000

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบทด้านวัฒนธรรมการทอผ้า กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า และแนวทางการนำภูมิปัญญาการทอผ้าของชุมชนไทยโล้มาพัฒนาเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มเป็นสินค้าทางวัฒนธรรม โดยใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบชุมชนมีส่วนร่วม (Participatory Action Research)

ผลการวิจัย พบว่า ระยะเวลา 40 ปีที่ผ่านมา การปลูกฝ้าย ปลูกคราม และการปลูกหม่อน เลี้ยงไหม ได้เริ่มเลือนหายไปจากชุมชนไทยโล้ เนื่องจากการขยายพื้นที่ในการทำนา การสร้างบ้านพักอาศัยที่มากขึ้นอันเนื่องมาจากจำนวนประชากรเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ประเพณี “ลงช่วงเข็นฝ้าย” ได้เลือนหายไปจากชุมชนไทยโล้พร้อม ๆ กัน ประกอบกับการคมนาคมบนถนนสายกุสุมาลย์-ท่าอุเทน มีความสะดวกมากขึ้น จึงทำให้มีพ่อค้าแม่ค้านำเส้นฝ้ายแท้จากโรงงานเส้นใยประดิษฐ์ สีย้อมเคมี รวมทั้งผ้าทอจากโรงงานเข้ามาจำหน่ายภายในชุมชนมากขึ้น ส่งผลให้ชาวไทยโล้มีทางเลือกในการนำเส้นใยสังเคราะห์ และสีย้อมเคมีมาเป็นวัตถุดิบทดแทนเส้นฝ้ายเข็น และสีย้อมธรรมชาติ ทำให้ขาดการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการผลิตเส้นฝ้ายเข็น ประกอบกับครอบครัวชาวไทยโล้ในปัจจุบันนิยมส่งบุตรหลานไปเรียนหนังสือในตัวจังหวัดและจังหวัดใกล้เคียง ทำให้การถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าสู่บุตรหลานลดน้อยลง

หลังจากผ่านกิจกรรมในการทำวิจัย ชาวไทยโล้ ตำบลโพธิ์จาน เกิดความตระหนักในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาวัฒนธรรมการทอผ้าไทยโล้ และได้จัดตั้ง “พิพิธภัณฑ์ผ้าทอไทยโล้” ณ วัดโพธิ์ทราย มีการนำภูมิปัญญาด้านการออกแบบลายผ้าและกระบวนการทอผ้าไทยโล้มาทำเป็นบทเรียนผ่านสื่อสมัยใหม่ในรูปแบบต่าง ๆ ของโรงเรียนบ้านโพธิ์จาน รวมทั้งการนำผลิตภัณฑ์ผ้าทอมาสร้างมูลค่าเพิ่มเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมรูปแบบต่าง ๆ ของกลุ่มสตรีทอผ้าไทยโล้

คำสำคัญ: ไทยโล้, ผ้าทอ, ภูมิปัญญา

* ผู้แต่งหลัก:

พณิธา ยงพิทยาพงศ์ อีเมล: panitha660@gmail.com

วันที่รับบทความ: 20 กันยายน 2562,

วันที่แก้ไขบทความ: 29 พฤศจิกายน 2563,

วันตอบรับบทความ: 10 มีนาคม 2563

บทนำ

จังหวัดนครพนมเป็นจังหวัดหนึ่งที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนานกว่าพันปี คล้ายกับชุมชนโบราณอื่น ๆ ในแอ่งสกลนคร มีการตั้งถิ่นฐานตามแนวแม่น้ำสายใหญ่ เช่น บริเวณลุ่มน้ำสงคราม และบริเวณลุ่มน้ำโขง ทำให้เกิดการพัฒนารวมของชุมชนโบราณ ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระสุนทรราชวงศาเป็นเจ้าเมืองนครพนมและเจ้าเมืองยโสธรพร้อมกันทั้งสองเมือง โดยในระหว่างที่พระสุนทรราชวงศาดำรงตำแหน่งเจ้าเมืองนครพนมได้มีการยกกองทัพออกไปกวาดต้อนผู้คนทางฝั่งซ้ายแม่น้ำโขง (ปัจจุบันคือดินแดนสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว) คือเมืองวัง เมืองพิณ เมืองนอง เมืองเซโปน เมืองคำเกิด เมืองคำม่วน เมืองคำอ้อคำเขียว เมืองแสก เมืองเชียงฮ่ม เมืองผาบ้ง ฯลฯ ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ คือ ผู้ไทย ข่า กะโซ่ หรือไทยโส้ กะเลิง แสกอ้อย ไยย ให้มาตั้งขึ้นเป็นเมืองต่าง ๆ ในท้องที่เมืองนครพนม เมืองสกลนคร เมืองมุกดาหาร เมืองกาฬสินธุ์ จากการบันทึกในจดหมายเหตุข้างต้น จะเห็นได้ว่าจังหวัดนครพนมเป็นจังหวัดที่มีความหลากหลายของชาติพันธุ์ ชนเผ่าต่าง ๆ จึงทำให้เกิดความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม สิ่งที่เป็นเสมือนของความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนหลากหลายวัฒนธรรม คือ องค์พระธาตุพนม (Committee of the event in honor of His Majesty the King, 1999)

ชาวไทยโส้หรือ กะโซ่ ในพื้นที่จังหวัดนครพนมเป็นชาวไทยตระกูลเดียวกับพวกบูร หรือพวกข่า นักมานุษยวิทยาถือว่าพวกไทยโส้เป็นชาติพันธุ์ของมนุษย์ในกลุ่มมองโกลอยด์ มีภาษา ขนบธรรมเนียม ประเพณีแตกต่างจากพวกไทยข่า แต่ภาษานั้นยังถือว่าอยู่ในตระกูลออสโตรเอเชียติก (Austroasiatic Language Family Group) ซึ่งสถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบทมหาวิทยาลัยมหิดลได้รวบรวมไว้ในบทความเรื่องภาษา

ตระกูลไทย ซึ่งไทยโส้อพยพเข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้ตั้งขึ้นเป็นเมืองหลายเมือง คือ เมืองรามราช เป็นชาวไทยโส้จากเมืองเชียงฮ่ม ในแขวงสุวรรณเขต ตั้งขึ้นเป็นเมืองรามราช ขึ้นกับเมืองนครพนม เมื่อ พ.ศ. 2387 โปรดเกล้าฯ ตั้งให้ท้าวแห่งเมืองเชียงฮ่ม เป็นพระทัยประเทศ เป็นเจ้าเมืองคนแรก ปัจจุบันคือท้องที่ตำบลรามราช ตำบลพะทาย ตำบลท่าจำปา อำเภอท่าอุเทน ตำบลโพนสวรรค์ ตำบลบ้านค้อ ตำบลนาหมื่น อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนม เป็นหมู่บ้านชาวไทยโส้ (Primitive Tribe Documentation. Ministry of Culture in sakonnakhon province, 2007)

อำเภอโพนสวรรค์ เป็นอำเภอหนึ่งที่มีชาวไทยโส้อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก ซึ่งมีอาณาเขตติดต่อกับอำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร ซึ่งมีไทยโส้อาศัยอยู่เป็นจำนวนมากเช่นกัน อำเภอโพนสวรรค์ จังหวัดนครพนมเป็นชุมชนไทยโส้ที่ยังคงอนุรักษ์ประเพณี และวัฒนธรรมไว้ได้เป็นอย่างดี มีความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติผ่าน ผีฟ้า พญาแถน เชื่อเรื่องขวัญ แต่ให้ความสำคัญกับบรรพบุรุษมาก แสดงผ่านความนับถือในผีปู่ตา ส่วนภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความโดดเด่น คือ หัตถกรรมผ้าทอของชาวไทยโส้ อันได้แก่ ผ้ามัดหมี่ย้อมคราม ผ่าเก็บ และการทอผ้ายกดอกเพื่อทำตีนซิ่น ซึ่งล้วนมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว มีลายดอกและสีสันทสวยงาม และประณีตเพราะเป็นการทอด้วยจิตวิญญาณผนวกกับความเชื่อเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติผ่านผีฟ้า ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการทอผ้าเพื่อใช้กันภายในครอบครัวอย่างเดียว การถ่ายทอดภูมิปัญญาจะเป็นการถ่ายทอดภายในครอบครัวและเครือญาติเท่านั้น

จากการลงพื้นที่และได้รับเชิญไปร่วมงานประเพณีไทยโส้ทุกปี จะเห็นว่าสภาพสังคมปัจจุบันของชาวไทยโส้ได้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เพราะสื่อต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ รวมทั้งอินเทอร์เน็ต ทำให้วัฒนธรรมการทอผ้าของชาว

ไทยโส อำเภอนพพวรรคได้รับการเปลี่ยนแปลง และกำลังจะถูกกลืนจากวัฒนธรรมคนเมืองหรือวัฒนธรรมตะวันตก เพราะเกิดแนวคิดในกลุ่มเยาวชนของชาวไทยโส เห็นว่าวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นปมด้อย และมีจุดยืนที่ต่ำต้อยในสังคมและวัฒนธรรมไทย จากการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน รวมทั้งปราชญ์ชาวบ้านประจำชุมชน มีข้อคิดเห็นว่า ควรมีการวิจัยเพื่อหาแนวทางอนุรักษ์วัฒนธรรมผ้าทอไทยโส และภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไทยโสมารวบรวมเป็นฐานข้อมูลไว้ให้เยาวชนรุ่นหลังได้ศึกษา โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน นำวัฒนธรรมผ้าทอไทยโสและภูมิปัญญาการทอผ้า รวมทั้งการออกแบบลวดลายผ้าที่ได้รวบรวมไว้มาสร้างมูลค่าเพิ่มเป็นสินค้าวัฒนธรรม ซึ่งเป็นการสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชน รวมทั้งเป็นการเผยแพร่วัฒนธรรมไทยโสไปพร้อม ๆ กัน จะทำให้เกิดแรงจูงใจของกลุ่มเยาวชนในการพัฒนาสินค้าทางวัฒนธรรมไทยโส ซึ่งจะนำไปสู่การอนุรักษ์และหวงแหนในวัฒนธรรมของตนด้วยความภาคภูมิใจในที่สุด

วิธีการศึกษา

โครงการวิจัยนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบชุมชนมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เพื่อพัฒนาท้องถิ่น โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการคิด การวางแผน การปฏิบัติ และการวิเคราะห์อย่างมีเหตุมีผล มีการสัมภาษณ์กลุ่มเน้น (Focus Group Discussion) มีการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In - depth Interview) รวมทั้งมีการสังเกตโดยให้สมาชิกมีส่วนร่วมในกระบวนการคิด การวางแผน การปฏิบัติ และการวิเคราะห์อย่างมีเหตุมีผล เพื่อศึกษา รวบรวม จัดการองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านทอผ้าของชุมชนไทยโสด้วยตนเอง

ผลและอภิปรายผล

1. ภูมิปัญญาผ้าทอของชุมชนไทยโส ตำบลโพธิ์จาน สามารถจำแนกออกได้เป็น 3 ชนิด ได้แก่

1.1) ผ้าทอสำหรับใช้ในชีวิตประจำวัน เป็นผ้าพื้น ไม่มีลวดลาย เพราะต้องการความทนทานและความรวดเร็วในการทอ จึงทอด้วยผ้าฝ้ายย้อมสีตามต้องการ ได้แก่ 1) ละโกล (หมอน) มี 2 ชนิด คือ ละโกลปูนแจ (หมอนสี่เหลี่ยม) เย็บด้วยผ้าฝ้ายทอมือสลัสนี้ให้เกิดความสวยงาม ใช้วิธีเย็บมือ เป็นหมอนแบบสี่เหลี่ยมชั้นเดียวตกแต่งด้วยลายขีด ใช้สำหรับหนุนศีรษะเวลานอน และละโกลไปแจ (หมอนสามเหลี่ยม) ใช้สำหรับพิงหลังเวลานั่งกับพื้น และทอดแขนวางบนสันหมอน ทำให้รู้สึกสบายเวลานั่ง จุดเด่น คือ รอบนอกตกแต่งด้วยลายขีดสีสันสดใส 2) เญอ (ผ้าตุ้มหรือ ผ้าห่ม) ใช้สำหรับห่มหรือคลุมร่างกายในเทศกาลงานประเพณีของชาวไทยโส ปกติจะใช้ฝ้ายยกดอกสองหรือสามผืนเย็บต่อกัน ลวดลายที่ทอขึ้นอยู่กับจินตนาการของผู้ทอ และกันริมโดยรอบเพื่อกันขอบผ้าลุ่ย 3) เปรจะนวน (ผ้าปูนอน) ใช้สำหรับปูนอนกันหนาวจากไม้ของพื้นบ้าน ปกติจะใช้ฝ้ายยกดอก ลวดลายที่ทอขึ้นอยู่กับจินตนาการของผู้ทอ และกันริมโดยรอบเพื่อกันขอบผ้าลุ่ย

1.2) ผ้าทอสำหรับเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ 1) จะกัฒมี (ผ้าชิ้นมัดหมี่) หญิงสาวชาวไทยโสมีความสามารถในการทอผ้าชิ้นมัดหมี่ไว้ใช้สอย 2) เปรแก็บ (ฝ้ายยกดอก) ทอจากผ้าฝ้ายหรือผ้าไหม เป็นการทอลักษณะพิเศษ โดยเพิ่มตะกอยกดอกตามจำนวนลายที่ออกแบบ ซึ่งต้องใช้ตะกอยกดอกอย่างน้อย 8 ชุด บางครั้งอาจมีการประดับด้วยดินทอง เมื่อทอเป็นผืนเรียบร้อยแล้วจะมีการแบ่งตัดตามทางยาวเพื่อนำมาเป็นผืนชิ้นมัดหมี่ 3) เปรตะลอง (ผ้าขาวม้า) เป็นผ้าอเนกประสงค์ที่ใช้ในชีวิตประจำวัน สามารถใช้นุ่ง ใช้คาดเอว ใช้ห่ม ใช้พันศีรษะแทนหมวก โดยมีลักษณะเป็นลายตาสี่เหลี่ยม เล็กบ้างใหญ่บ้าง ใช้สี

เพียงสองสี เช่น น้ำเงินขาว แดงขาว เขียวขาว ดำขาว ฯลฯ มีลักษณะคล้ายผ้าขาวม้าของภูมิภาคอื่น ๆ แต่มีส่วนต่าง ๆ ของผ้าขาวม้าเป็นเอกลักษณ์ โดยผ้าขาวม้าทุกผืนของชาวไทยโส้ จะต้องทอลายผ้าเป็นสี่ส่วน ได้แก่ ผืนผ้าขาวม้า ชายรอง ชายใหญ่ และครอง 4) เปรจูบ-กรี-อาม (ผ้าฝ้ายย้อมคราม) เป็นผ้าฝ้ายทอมือแบบลายขัดพื้นฐาน และนำไปย้อมด้วยน้ำคราม ชาวไทยโส้ส่วนใหญ่ นิยมนำมาตัดเย็บเป็นเสื้อผ้าฝ้ายย้อมคราม ผ้าซิ่น และกางเกงเพื่อสวมใส่ เนื่องจากสามารถซับเหงื่อได้ดี

1.3) ผ้าทอสำหรับพิธีการ และของกำนัลกับบุคคลสำคัญ ได้แก่ 1) เปรแก็บ (ผ้าเก็บ) เป็นผ้าที่ใช้พาดบ่าและคลุมไหล่หญิงสาวชาวไทยโส้ที่มีความมั่งคั่งมาก โดยลายผ้าจะทอขึ้นจากความเชื่อ อำนาจที่เหนือธรรมชาติร่วมกับลายที่ลอกเลียนจากธรรมชาติ เช่น ลายพญานาค ลายช้าง ลายม้า ลายดอกไม้ เป็นต้น โดยถือเป็นผ้าประดับที่ผู้ทอจะต้องมีความเชี่ยวชาญ และมีความพยายามในการทอค่อนข้างสูง หญิงสาวชาวไทยโส้ทุกคนต้องมีผ้าเปี่ยงเก็บไว้ใช้ประจำตัว เพื่อจะใช้ผ้าเปี่ยงในโอกาสพิเศษ เช่น พิธีแซงชะนามจะมีการใช้ผ้าเปี่ยงประกอบการแต่งตัว เพื่อสร้างสีสันให้กับเครื่องแต่งกาย นอกจากนี้ ผ้าเก็บยังนิยมนำมาใช้เป็นของกำนัลแก่บุคคลสำคัญ และใช้พาดไม้คลุมหีบศพปู่ ย่า ตา ยาย 2) ละโกล (หมอนขิด) เป็นหมอนที่มีลายจารึกตามความเชื่อ เช่น ลายพญานาค ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของความมีอิทธิฤทธิ์เหนือธรรมชาติ ชาวไทยโส้จะนำหมอนขิดรองกราบไหว้บูชาก่อนทำพิธีแซงชะนาม

2. แบบลายผ้าที่ปรากฏในชุมชนไทยโส้ ตำบลโพนจาน พบว่าหัตถกรรมผ้าทอของชาวไทยโส้ มีการจารึกเรื่องราว ความเชื่อ ความศรัทธา ความรัก รวมทั้งเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนไทยโส้ไว้ในลายผ้า แต่ละผืนที่ตนเองทอ เพื่อสื่อความหมายลงบนผลิตภัณฑ์ ผ้า

ทอ เป็นการทอด้วยจิตวิญญาณ มาจากความเชื่อต่าง ๆ ทำให้มีความพิถีพิถันในการออกแบบลาย ย้อมสี และการเลือกใช้วัสดุในการทอ กระบวนการทอ ลายผ้าที่ปรากฏในชุมชนไทยโส้ ตำบลโพนจาน สามารถแบ่งได้ออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

2.1) ลายผ้ามัดหมี่ ในอดีตสตรีชาวไทยโส้จะทอผ้ามัดหมี่ย้อมครามลายสัตว์ใหญ่ เช่น รูปนาค ลายเครือโอบเครือบัน เพื่อใช้ภายในครอบครัว ต่อมาได้เปลี่ยนวิธีการผลิตโดยใช้ด้ายย้อมสีครามทอผ้ามัดหมี่แทนการย้อมครามเพื่อความสะดวก รวดเร็วในการทอผ้า

2.2) ลายผ้ายกดอก ในอดีตสตรีชาวไทยโส้จะใช้ผ้ายกดอก เพื่อสร้างลักษณะเด่นให้กับผ้าทอของชาวไทยโส้ โดยนำไปต่อเป็น “ตีนซิ่นมัดหมี่” เพราะผ้ายกดอกมีลวดลาย สีสันที่สะดุดตา ส่วนใหญ่ผ้ายกดอกของชาวไทยโส้จะใช้แม่สี เพื่อให้เกิดการตัดกัน (Contrast) กับสีพื้นของผ้าซิ่นมัดหมี่ ซึ่งมีโทนสีค่อนข้างมืด

2.3) ลายผ้าเก็บ ในอดีตสตรีชาวไทยโส้ก็นิยมนำผ้าเก็บมื่อ มาใช้ทำผ้าประดับ เช่น ผ้าเปี่ยง ผ้าคลุมไหล่ ผ้าสไบ ผ้าพาดคลุมหีบศพ ปู่ ย่า ตา ยาย และหมอนขิดแบบต่าง ๆ โดยลายผ้าเก็บมือ จะทอขึ้นจากความเชื่อ อำนาจเหนือธรรมชาติร่วมกับลายที่ลอกเลียนจากธรรมชาติ เช่น ลายพญานาค ลายช้าง ลายม้า ลายดอกไม้ เป็นต้น

3. ผ้าทอมือที่ปรากฏในชุมชนไทยโส้ ตำบลโพนจาน สามารถแบ่งได้ออกเป็น 4 ประเภท ตามลักษณะและวิธีการทอ ดังนี้ 1) ผ้าทอลายขัดพื้นฐาน เป็นผ้าทอที่ใช้เทคนิคการทอขึ้นพื้นฐานของการทอผ้าทุกประเภท ทอได้ทั้งใยฝ้าย ใยไหม และใยสังเคราะห์ นิยมทอเป็นผ้าพื้นใช้เย็บเสื้อ เย็บต่อหัวซิ่น เย็บหมอน เย็บที่นอนหรือเครื่องใช้อื่น ๆ ภายในครัวเรือน ชุมชนไทยโส้ นิยมทอลายขัดพื้นฐาน เพื่อนำไปใช้เป็นผ้าขาวม้า ผ้าโสร่ง และผ้าเย็บต่อหัวซิ่น 2) เปรมี (ผ้ามัดหมี่) เป็นผ้าที่ใช้ทั้งในชีวิตประจำวันและในงานประเพณีของชาวไทยโส้ โดย

สตรีชาวไทยใ้จะนำผ้ามัดหมี่มาต่อหัวขึ้น และตีนขึ้น ใช้เพื่อนุ่ง เรียกว่า “เปรมี่” (ผ้าขึ้นหมี่) แบ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ได้แก่ ผ้าขึ้นหมี่แบบดั้งเดิม โดยลายผ้าขึ้นจะบ่งบอกถึงเรื่องราว ความเชื่อของชาวไทยใ้ และผ้าขึ้นหมี่แบบประยุกต์ โดยลายผ้าขึ้นจะประกอบด้วยลายดั้งเดิม หรือบางครั้งอาจจะมีลายประยุกต์สอดแทรกอยู่ แต่จะมัดหมี่เป็นลายเดียวกันทั้งผืน 3) เประะย็อกเปียร (ผ้ายก ดอก) ในอดีตสตรีชาวไทยใ้จะใช้ผ้ายกดอก เพื่อสร้างลักษณะเด่นให้กับผ้าทอของชาวไทยใ้ โดยนำไปต่อเป็น “ตีนขึ้นมัดหมี่” เพราะผ้ายกดอกมีลวดลาย สีเส้นที่สะดุดตา ส่วนใหญ่ผ้ายกดอกของชาวไทยใ้จะใช้แม่สี เพื่อให้เกิดการตัดกัน (Contrast) กับสีพื้นของผ้าขึ้นมัดหมี่ ซึ่งมีโทนสีค่อนข้างมืด 4) เประเก็บ (ผ้าเก็บ) ในอดีตสตรีชาวไทยใ้ก็นิยมนำผ้าเก็บมือ มาใช้ทำผ้าประดับ เช่น ผ้าเปียง ผ้าคลุมไหล่ ผ้าสไบ ผ้าพาดคลุมหีบศพปู ยา ตา ยาย และหมอนชนิดแบบต่าง ๆ โดยลายผ้าเก็บมือจะทอขึ้นจากความเชื่อ อำนาจเหนือธรรมชาติร่วมกับลายที่ลอกเลียนจากธรรมชาติ เช่น ลายพญานาค ลายช้าง ลายม้า ลายดอกไม้ ปัจจุบันนี้ในงานประเพณีที่สำคัญของชาวไทยใ้ เช่น งานแซงชะนวม มีการมอบผ้าเก็บมือให้ผู้มาเยือน โดยหากเป็นสุภาพบุรุษจะใช้คาดเอว หากเป็นสุภาพสตรีจะใช้คลุมไหล่

4. ความเปลี่ยนแปลงของภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยใ้ ในอดีตสตรีชาวไทยใ้จะมีประเพณี “ลงช่วงเข็นฝ้าย” ในช่วงเดือนมกราคม โดยจะเลือกวันที่มีพระจันทร์เต็มดวง เพื่อให้เกิดความสว่างในการเข็นฝ้ายในบริเวณลานบ้าน หรือพื้นที่ว่างในหมู่บ้าน และชายหนุ่มชาวไทยใ้จะถือโอกาสมาดูทักษะการเข็นฝ้ายของหญิงสาวชาวไทยใ้ในกลุ่มว่าใครมีฝีมือดีกว่ากัน มีความประณีต เพื่อใช้ประกอบการตัดสินใจเลือกสตรีที่จะมาเป็นคู่ครอง โดยชายหนุ่มจะถือโอกาสนั่งคุย และ

เกี่ยวพาราสี หรือออกปากฝากรักกับฝ่ายหญิงด้วยผญาหรือผญาเกี่ยว ซึ่งเป็นคำคม รวมทั้งการเป่าแคน ดัดพินเพื่อสร้างความครื้นเครง แต่ในปัจจุบันประเพณี “ลงช่วงเข็นฝ้าย” ได้สูญหายไปจากชุมชนชาวไทยใ้ ตำบลโพนจานเมื่อประมาณ 40 ปีที่ผ่านมา แต่ชาวไทยใ้ ตำบลโพนจานยังคงอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไว้อย่างเหนียวแน่น โดยปัจจุบันนี้มีจำนวนกี่ภายในชุมชนชาวไทยใ้ ประมาณ 120 กี่ และเกือบ 90% ของครอบครัวชุมชนชาวไทยใ้ยังคงทอผ้าไว้ใช้ในชีวิตประจำวัน และมีบางครอบครัวนำผ้าทอส่งออกขายนอกชุมชน โดยลักษณะการทอผ้าส่วนใหญ่อยู่ในลักษณะการทอภายในครอบครัว โดยสตรีชาวไทยใ้ส่วนใหญ่นิยมใช้ด้ายใยสังเคราะห์ในการทอผ้า ซึ่งซื้อจากร้านค้าภายในชุมชน จำนวน 2 ร้าน ได้แก่ ร้านนางพัชนี โพติยะ และร้านนางอ๊ก เหล่าหลวง โดยทั้งสองร้านนี้ซื้อด้ายใยสังเคราะห์มาจากร้านอิงทัง และร้านคำประมง จังหวัดสกลนคร ซึ่งร้านดังกล่าวรับมาจากร้านทวีชัยค้าฝ้ายที่อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ ซึ่งเป็นแหล่งขายส่งฝ้ายในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และส่งขายไปยังประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ปัจจุบันมีสตรีผู้ทอผ้าชาวไทยใ้เพียง 2 ท่านเท่านั้นที่ยังคงอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านกระบวนการผลิตเส้นฝ้ายเข็น โดยมีลูกหลานเป็นผู้ปลูกฝ้าย ได้แก่ นางพรหม ข้ามประเทศ อายุ 92 ปี และนางสอ กุณา อายุ 74 ปี ในปี พ.ศ. 2548 มีสตรีชาวไทยใ้จำนวนหนึ่งได้รวมกันจัดตั้งกลุ่ม “แม่บ้านชาวไทยใ้” เพื่อผลิตผ้าทอ และแปรรูปผ้าทอพื้นเมืองชาวไทยใ้เป็นผลิตภัณฑ์ทางวัฒนธรรมหลากหลายรูปแบบ เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์ เช่น เสื้อผ้าชาวไทยใ้ ปลอกหมอน กล่องกระดาษทิชชู กระเป๋าใส่ของ เป็นต้น ปัจจุบันนี้มีสมาชิกจำนวน 40 คน โดยมีนางวนิดา ราชมณี จากหมู่ที่ 2 และนางรัศมี ราชมณี จากหมู่ที่ 10 เป็นแกนนำ

5. เส้นใยในผลิตผ้าทอไทยโส้ ได้แก่ 1) เส้นฝ้าย โดยชุมชนไทยโส้จะทำการปลูกฝ้ายพันธุ์สีขาวไปพร้อม ๆ กับการทำนาในช่วงเดือนพฤษภาคม เพื่อให้ต้นฝ้ายได้รับน้ำฝนในช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนสิงหาคมได้เต็มที่ เมื่อเข้าสู่ช่วงฤดูหนาวราวเดือนพฤศจิกายนหรือเดือนธันวาคม ฝ้ายจะแก่และแตกปุย เนื่องจากอากาศในฤดูหนาวจะแห้ง มีความชื้นน้อย ช่วยให้ปุยฝ้ายแห้งดีขึ้น หลังจากฤดูทำนา เมื่อชุมชนไทยโส้เก็บเกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้ว จึงทำการเก็บดอกฝ้ายไปพร้อม ๆ กัน เพื่อเตรียมนำมาทำเป็นเส้นใยฝ้าย ใช้สำหรับทอผ้าในลำดับต่อไป 2) เส้นไหม ในอดีตชุมชนไทยโส้จะมีพื้นที่ปลูกหม่อนสำหรับเลี้ยงไหม พันธุ์ไทย ซึ่งเป็นไหมพื้นเมืองที่มีสีออกเหลืองตุ่น มีขนาดเล็ก หัว ท้ายแหลม คล้ายกระสวย เส้นไหมมีขนาดโต แต่มีความแข็งแรงเหนียวแน่น เพื่อผลิตเป็นเส้นใยไหมที่ใช้ทอเป็นผ้าไหมของชาวไทยโส้ แต่ในปัจจุบันมีพื้นที่ปลูกหม่อนเพียงเล็กน้อย โดยจะปลูกในสวนหลังบ้านเท่านั้น 3) ด้ายใยสังเคราะห์สตรีชาวไทยโส้จะนิยมใช้ด้ายโทเรทดแทนการใช้ฝ้าย เนื่องจากเกิดความสะดวกสบาย และความรวดเร็วในกระบวนการเตรียมวัตถุดิบเพื่อทอผ้า โดยสตรีชาวไทยโส้ส่วนใหญ่ซื้อด้ายโทเรได้จากร้านค้าในชุมชน ได้แก่ ร้านนางพัชนี โพธิยะ และร้านนางฮัก เหล่าหลวง

6. ภูมิปัญญาผลิตเส้นด้ายฝ้ายของสตรีชาวไทยโส้ ใช้อุปกรณ์การผลิต จำนวน 4 ชิ้น ได้แก่ อีว หล้า คันดัดฝ้าย และไม้เปีย โดยการผลิตเส้นใยฝ้ายเริ่มเมื่อชาวไทยโส้ทำการเก็บเกี่ยวดอกฝ้ายเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จะนำปุยฝ้ายจากดอกฝ้ายมาผลิตเป็นเส้นด้าย ซึ่งทุกขั้นตอนจะต้องทำจากทักษะและความชำนาญ ดังนี้ 1) อีวอะพาย (การอีวฝ้าย) โดยใช้เครื่องมืออีวฝ้าย ซึ่งมีไม้ทรงกระบอกเป็นลูกกลิ้งสองท่อนประกบกันให้มีระยะห่างพอที่จะให้ใยฝ้ายผ่านไปได้ แต่เมล็ดฝ้ายไม่สามารถผ่านได้ เป็นการ

แยกใยฝ้ายออกจากเมล็ดฝ้าย ซึ่งไม้ทรงกระบอกด้านนอกจะแกะสลักเป็นร่องคล้ายดอกสว่านทั้งสองท่อน โดยทำหน้าที่แทนเฟืองขับ และใช้แรงคนหมุนในการทำงาน 2) ดัดอะพาย (การดัดฝ้าย) ใช้เครื่องมือที่มีลักษณะคล้ายคันธนู ทำด้วยไม้ไผ่บังคับให้โค้งเพื่อให้เกิดแรงตึง แล้วใช้เชือกผูกปลายทั้งสองข้างที่โค้งเข้ากัน จะใช้เส้นเชือกที่ซึ่งไว้เป็นตัวดัดเพื่อให้ใยฝ้ายกระจายออกสม่ำเสมอจนเป็นเนื้อเดียวกัน ส่วนใหญ่จะดัดฝ้ายในกระท่อ หรือเครื่องจักสานชนิดอื่น รวมไปถึงเสื่อก็ได้ 3) อะลอยอะพาย (การล่อฝ้าย) มีเครื่องมือ เรียกว่า “ไม้ล่อ” ซึ่งมีลักษณะคล้ายตะเกียบ และมีไม้กระดานรองลักษณะคล้ายเขียง เป็นการนำฝ้ายที่ดัดเป็นปุยมาล่อด้วยไม้ให้เป็นทรงกระบอกรอบไม้ล่อ โดยใช้ฝ่ามือหมุนไปกับพื้นไม้ เพื่อให้ปุยฝ้ายเป็น “ดิว” คือ มีลักษณะกลม ๆ ทรงกระบอก (คล้ายธูปยาสูบ) แล้วจึงดึงไม้ล่อออก 4) ตีอะพาย (การเข็นฝ้าย) ใช้เครื่องมือที่เรียกว่า “หลา” สำหรับหมุนหรือปั่นล่อ ซึ่งมีสายพานทำด้วยเส้นด้าย เพื่อหมุนเหล็กไน มีปลายแหลมเป็นการทำใยฝ้ายที่เป็นปุยมาปั่นเกลียวให้เป็นเส้นด้าย วิธีทำโดยนำส่วนปลายของฝ้ายที่ล่อแล้วมาพันเข้ากับแกนเหล็กไน ซึ่งเหล็กไนจะหมุนเพื่อให้ใยฝ้ายตีเกลียวเป็นเส้นด้าย แล้วพันไว้ที่โคนของเหล็กไน แล้วใช้มือค่อย ๆ ป้อนดิวฝ้ายให้กับเหล็กไนอย่างสม่ำเสมอ หากไม่ป้อน หรือป้อนไม่สม่ำเสมอจะทำให้เส้นด้ายขนาดไม่เท่ากัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความเร็วของมืออีกข้างหนึ่งที่ใช้หมุนกล้อของหลาต้องสัมพันธ์กัน ซึ่งเกิดจากความชำนาญของผู้เข็น เมื่อเส้นด้ายที่เข็นเต็มโคนของเหล็กไน ผู้เข็นฝ้ายจะต้องหยุดเข็นและนำเส้นด้ายออกมาพันด้วยไม้เปียด้าย พอได้ขนาดโตพอแล้ว จึงนำออกมามัดไว้ เรียกว่า “ใจ” พอรวบรวมไว้ได้จำนวนหนึ่ง ให้นำใจฝ้ายมามัดรวมกันอีก เรียกว่า “ปอย” การผลิตเส้นด้ายแบบนี้ เรียกว่า “ฝ้ายเข็นมือ”

5) การตกแต่งเส้นด้าย สตรีชาวไทยโส้ใช้วิธีการฆ่าฝ้าย เพื่อให้เส้นฝ้ายเกิดความเหนียว มีความทนทานมากขึ้น ไม่เป็นขน โดยการนำข้าวมาต้มจนและเป็นน้ำข้าว แล้วนำใจฝ้ายลงไปต้มจนเต็มหม้อ แล้วปล่อยให้เย็นลง หลังจากนั้นทำการขยี้และกระแทกให้น้ำข้าวซึมเข้าในเส้นด้ายฝ้ายสม่ำเสมอ และนำไปตากบนราวไม้ไผ่จนแห้ง แล้วนำมาหวีให้กระจายโดยไม่ติดกัน วิธีนี้จะใช้กันเส้นด้ายที่ไม่ต้องการย้อมสี

7. การผลิตเส้นไหมของชาวไทยโส้ เหมือนกับการผลิตเส้นไหมโดยทั่วไป เริ่มตั้งแต่การปลูกหม่อนเพื่อเป็นอาหารของตัวไหม การเลี้ยงไหม และการสาวไหม โดย ชาวไทยโส้ปลูกหม่อนควบคู่ไปกับการเลี้ยงไหม โดยจะปลูกหม่อนไว้ตามสวนและที่ดินหัวไร่ปลายนา ซึ่งหม่อนที่ปลูกไว้เลี้ยงไหมจะเป็นพันธุ์พื้นเมือง ซึ่งมีผลเป็นช่อเล็ก แต่มีใบโต เหมาะเป็นอาหารของตัวไหม ส่วนภูมิปัญญาการเลี้ยงไหมได้รับการถ่ายทอดร่วมกับคนไทยกลุ่มอื่นๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งวงจรชีวิตของตัวไหม ประกอบด้วย ระยะที่เป็นไข่ ระยะตัวหนอน ระยะดักแด้ และระยะผีเสื้อ คุณสมบัติพิเศษของตัวไหม คือ ช่วงระยะที่เป็นดักแด้ ตัวหนอนจะสร้างรังไหมห่อหุ้มตัวเอง และรังไหมสามารถสาวออกมาเป็นเส้นใยเส้นเล็ก ๆ ซึ่งมีความเหนียวและเป็นมันวาว สวยงาม เหมาะต่อการนำไปทอเป็นผืนผ้าไหมที่ทรงด้วยคุณค่าของชาวไทยโส้

8. ภูมิปัญญาการย้อมสี กระบวนการย้อมสีฝ้ายและไหมของชุมชนชาวไทยโส้จะดำเนินการหลังจากผลิตเส้นฝ้ายและไหมเรียบร้อยแล้ว โดยชาวไทยโส้มีภูมิปัญญาที่จะหาพรรณพืชมาใช้ในการย้อมสีฝ้ายและไหม โดยใช้พืชที่มีในท้องถิ่น ท้องนา เป็นพืชที่เจริญงอกงามตามธรรมชาติ ซึ่งจะได้จากส่วนต่าง ๆ ของพืช ได้แก่ ราก ดอก ต้น แก่น ลูก และใบ ส่วนกรรมวิธีการย้อมไม่

ยุ่งยากซับซ้อน และไม่เป็นอันตรายต่อร่างกาย เพื่อให้ผ้าที่ได้จากการย้อมสีธรรมชาติมีสีสันทนุมนวล ไม่ฉูดฉาด สำหรับวิธีการย้อมผ้านั้น สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 วิธีตามลักษณะของวัสดุที่นำมาใช้ย้อม ได้แก่ วิธีที่ 1 วิธีย้อมเย็น ได้แก่ การย้อมคราม เพื่อให้เกิดสีคราม และการย้อมด้วยมะเกลือ เพื่อให้เกิดสีดำ วิธีที่ 2 วิธีย้อมร้อน ได้แก่ การย้อมด้วยเปลือกไม้ โดยชุมชนไทยโส้นิยมใช้เปลือกประดู่ เพื่อให้เกิดสีแดง ลั่นฟ้า (เพกา) เพื่อให้เกิดสีเหลือง เปลือกอินทนิลและเปลือกกระโดน เพื่อให้เกิดสีดำ

9. อุปกรณ์การทอผ้า มีการสืบสานภูมิปัญญาการทอผ้าไทยโส้มาเป็นระยะเวลายาวนาน และมีการซื้ออุปกรณ์ทอผ้าบางส่วนจากชาวไทยลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งอุปกรณ์การทอผ้าเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับการผลิตผ้าทอไทยโส้เพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม และสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจให้กับชุมชนไทยโส้ โดยอุปกรณ์การทอผ้าจะเหมือนกับการทอผ้าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยทั่วไป

10. ภูมิปัญญาการออกแบบลายผ้าทอของชาวไทยโส้ มีการจารึกเรื่องราว ความเชื่อ ความศรัทธา ความรัก รวมทั้งเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนไทยโส้ตามจินตนาการของช่างผู้ออกแบบ เพื่อสื่อความหมายลงบนผืนผ้าทอ เป็นการทอด้วยจิตวิญญาณ มาจากความเชื่อต่าง ๆ ทำให้มีความพิถีพิถันในการออกแบบลายย้อมสีและการเลือกใช้วัสดุในการทอ โดยผู้ทอต้องมีสุนทรียศาสตร์ในการออกแบบผ้าทอ เพื่อให้ผ้าทอสามารถสื่อความหมายจากลวดลายบนผืนผ้า

11. กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโส้ สตรีชาวไทยโส้แต่ละครอบครัว ผู้เป็นแม่จะทำหน้าที่เป็นครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าให้กับลูกสาว โดยเริ่มต้นจากการปลูกฝ้าย ปลูกหม่อนเลี้ยงไหม การเก็บ

เกี่ยวฝ้าย การสาวไหม การอ้วฝ้าย การติดฝ้าย และ การเข็นฝ้าย จนลูกสาวเกิดทักษะ ความชำนาญ ซึ่ง การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าไทยโสร้งจะเป็น การถ่ายทอดภูมิปัญญาในลักษณะตัวต่อตัว เป็นการ ถ่ายทอดภายในสายเลือด ไม่ค่อยเปิดเผยให้กับบุคคล อื่นได้รับทราบ โดยแต่ละครอบครัวจะมีการสอนที่ แตกต่างกันไป ทักษะต่าง ๆ ที่ได้รับการถ่ายทอดจะทำให้เกิด คุณค่ากับตัวบุตรสาวของตน เพราะคำสอนที่ว่า “การ เป็นหญิงจะมีคุณค่าขึ้นอยู่กับ การครองเรือน ฝีมือใน กระบวนการทอผ้า” และได้บอกกล่าวบุตรสาวว่า “หากทอผ้าไม่เป็นจะไม่ได้แต่งงาน” จึงทำให้หญิงสาว ชาวไทยโสร้งเกิดการตื่นตัวในการรับการถ่ายทอดภูมิ ปัญญา และเกิดการเปรียบเทียบทักษะและฝีมือด้าน การเข็นฝ้ายของหญิงสาวชาวไทยโสร้งระหว่างครอบครัว ต่าง ๆ ที่มารวมกลุ่มกันโดยเฉพาะ “ประเพณีลงขันเข็นฝ้าย”

12. กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า ของชาวไทยโสร้ง สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 รูปแบบ คือ 1) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายในครอบครัว ภาระหนักจะอยู่ที่ผู้เป็นแม่ โดยเป็นการถ่ายทอดจากแม่ สู่ลูกสาว หลานสาว และหลานสะใภ้ ตามลำดับ ส่วน กระบวนการเรียนรู้จะเริ่มต้นจากวัยเด็ก โดยการรับรู้ จากการสังเกตในชีวิตประจำวัน ตั้งแต่กระบวนการ ผลิตเส้นใยจนถึงกระบวนการทอผ้า เมื่อเด็กเหล่านั้น เติบโตขึ้นมาพร้อมกับการสะสมประสบการณ์การเรียนรู้ ภูมิปัญญาโดยการสัมผัสจากประสบการณ์โดยตรง จึง ไม่น่าแปลกใจเลยที่เด็กเหล่านี้จะสามารถฝึกทักษะ การทอผ้าได้อย่างรวดเร็ว โดยเฉลี่ยแล้วเด็กเหล่านี้จะ เริ่มต้นฝึกทอผ้าเมื่ออายุประมาณ 14 ปี โดยเริ่มต้นฝึก ตั้งแต่กระบวนการผลิตเส้นใยและกระบวนการทอ ผ้าลายขัดพื้นฐาน ได้แก่ ผ้าลายพื้น ผ้าขาวม้า โดยมีแม่ เป็นผู้ประเมินจากความประณีตและความตั้งใจ หาก

เห็นว่าอยู่ในเกณฑ์ที่ดี จึงจะให้เริ่มฝึกทอผ้าที่ต้องใช้ ความประณีตสูงขึ้น เช่น ผ้าไหมพื้น ผ้าโสร้ง 2) การ ถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าภายในชุมชน ส่วนใหญ่จะ เป็นการถ่ายทอดกระบวนการทอผ้าชั้นสูง ได้แก่ ผ้าเก็บ ฝ้ามัดหมี่ ฝ้ายกดอก และผ้าทอสีเข้ (ปูนเคหะ) โดยผู้รับ การถ่ายทอดจะเกิดความสามารถในการเรียนรู้ไม่พร้อมกัน ขึ้นอยู่กับพรสวรรค์ และความมานะพยายามของผู้รับ การถ่ายทอด และวิธีการถ่ายทอด 3) การถ่ายทอดภูมิปัญญา การทอผ้าภายนอกชุมชน เริ่มจากการย้ายถิ่นฐานและ การแต่งงานข้ามชุมชน ซึ่งจะมีการแลกเปลี่ยนของกำนัล ได้แก่ ผ้าทอชั้นสูง เช่น ผ้าเก็บ ฝ้ายกดอก ผ้าไหม ฝ้ามัดหมี่ ผ้าทอสีเข้ (ปูนเคหะ) รวมทั้งการแลกเปลี่ยนผ้าทอใน งานประเพณีสำคัญของชาวไทยโสร้ง ซึ่งมีชาวไทยโสร้งจาก พื้นที่ต่าง ๆ มาเยี่ยมเยียนกันตามประเพณี ซึ่งสอดคล้อง กับที่ปฐม นิคมานนท์ กล่าวถึงกระบวนการถ่ายทอด ความรู้ในชุมชนชนบทไทยในรายงานการวิจัยเรื่อง การ ค้นหาความรู้และระบบการถ่ายทอดความรู้ในชุมชน ชนบทไทย (Nicmanon, 1996)

13. รูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้า ของชาวไทยโสร้ง สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบตัวต่อตัว โดยจะเกิดขึ้นภายในครอบครัวและระบบเครือญาติ เท่านั้น เนื่องจากความรู้บางอย่างในการทอผ้า ภูมิปัญญา มักหวงแหนมาก จะไม่แพร่พรายให้คนอื่น ๆ ทราบ เพราะสาเหตุหลายประการ เช่น มีความเชื่อและถือสัจจะ จากปู่ ย่า ตา ทวด ที่ต้องการปกปิดเคล็ดลับหรือกรรมวิธี การผลิต 2) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบเป็นกลุ่ม พัฒนามาจากการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบตัวต่อตัว หลังจากครูภูมิปัญญาได้รับการยกย่องจากชุมชน โดย เริ่มจากการรวมตัวของผู้รับการถ่ายทอด ซึ่งเป็น ลูกหลานในระบบเครือญาติ หลังจากนั้นจึงขยายวงกว้าง

ไปสู่บุตรหลานของครอบครัวที่มีความสนิทชิดเชื้อภายในชุมชน แต่การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบเป็นกลุ่ม ถือว่ายังปรากฏให้เห็นไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบแรก สอดคล้องกับแนวคิดของจารุวรรณ ธรรมวัตร ในภูมิปัญญาแห่งอีสาน รวมบทความอีสานคดีศึกษา (Thamwat, 1988)

14. กระบวนการปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์วัฒนธรรมการทอผ้าชาวไทยโส้ สอดคล้องแนวคิดของนักวิชาการหลายคน เช่น Jaruan Thamwat (1988) Thirayut Boonmee (1993) Hiranprue & Somboonburana, (2002) กล่าวคือ 1) การปลูกจิตสำนึกในระดับครอบครัว โดยแม่เป็นผู้เล่าความเป็นมาของภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโส้ ตำบลโพนจานให้ลูก ๆ ฟัง ซึ่งมุ่งเน้นให้ความสำคัญของภูมิปัญญาด้านการทอผ้าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญของครอบครัว เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ปู่ ย่า ตา ยาย ได้ส่งมอบไว้ให้ลูกหลานได้สืบสานต่อไป โดยปู่ ย่า ตา ยาย มีการมอบผ้าให้บุตรหลาน ใช้พาดคลุมศพปู่ ย่า ตา ยาย เมื่อบุตรหลานผู้ที่ได้รับจะไม่กล้านำผ้าผืนนั้นมาใช้งาน หรือใช้งานเฉพาะเทศกาลวันสำคัญเท่านั้น และมีการจัดเก็บรักษาไว้เป็นอย่างดี จากนั้นจึงมีการนำผ้างดกล่าวมาเป็นต้นแบบและทอขึ้นทดแทน โดยมีการเปรียบเทียบคุณภาพผ้าทอของตนกับผ้าต้นแบบที่เป็นมรดกตกทอดด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ลาย สี เนื้อผ้า ตลอดจนความประณีต จากนั้นได้มีการพัฒนาจนกว่าจะเกิดความพอใจ และมีการขอให้ครูภูมิปัญญาในชุมชน รวมทั้งเพื่อนสมาชิกทอผ้าช่วยประเมินให้ข้อคิดเห็นเพื่อปรับปรุงการกระทำได้กล่าวข้างต้น มีการสืบทอดกันมาจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ โดยผ่านกระบวนการของสถาบันครอบครัว จนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ชาวไทยโส้ ตำบลโพนจาน สามารถปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโส้ได้เป็นส่วนหนึ่ง

2) กระบวนการปลูกจิตสำนึกในชุมชนชาวไทยโส้ ตำบลโพนจาน ในสมัยก่อนชาวไทยโส้ ตำบลโพนจานสามารถดำรงชีวิต และอยู่รอดมาได้เพราะมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เนื่องจากมีปัญหาจากภัยธรรมชาติ น้ำท่วม ฝนแล้ง สัตว์ป่าเข้ามาทำร้าย โรคระบาด รวมทั้งภัยจากโจรผู้ร้าย จึงเกิดการรวมกลุ่มกัน มีความเชื่อมั่นถ้อยคำ เพราะเชื่อว่าผีเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกันอย่างเหนียวแน่น โดยเริ่มจากความสัมพันธ์โดยสายเลือด และขยายตัวไปสู่บ้านใกล้เคียง คุ้มเดียวกัน หมู่บ้านเดียวกัน จนกลายเป็นเครือข่ายทางวัฒนธรรมจากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้นชาวไทยโส้ ตำบลโพนจาน จึงมีการปลูกจิตสำนึกของคนในชุมชนในด้านการอนุรักษ์ภูมิปัญญาด้านการทอผ้า โดยเริ่มจากลายที่มาจากความเชื่อ การนับถือผี ความเชื่อเกี่ยวกับอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น พญานาค จนก่อให้เกิดจินตนาการผู้ทอในการสร้างสรรค์ลวดลายผ้าทอไทยโส้ ซึ่งใครก็ไม่กล้าที่จะเปลี่ยนแปลงลายและสี และเป็นการทอที่มีความพิถีพิถันเป็นพิเศษ รวมทั้งการทอด้วยจิตและวิญญาณที่สามารถปลูกฝังจิตสำนึกให้กับบุตรหลานในชุมชนที่เป็นไปโดยธรรมชาติ 3) กระบวนการปลูกจิตสำนึกโดยผ่านทางสถาบันศาสนาภายในชุมชนชาวไทยโส้ ตำบลโพนจาน โดยวัดโพนทรายได้ทำการเก็บรักษาผ้าทอที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาไว้ที่วัด ในบางครั้งญาติโยมจะทอผ้าถวายพระตามเทศกาลต่าง ๆ เช่น ผ้าอาบน้ำฝน ผ้าเบี่ยง ผ้าสะบง ผ้าสูง (ธง) หมอนสามเหลี่ยม รวมทั้งเครื่องใช้ของสงฆ์ที่ทำจากผ้า ญาติโยมเหล่านี้สามารถไปขอคูตัวอย่างได้ที่วัดโพนทราย แล้วญาติโยมจึงมาทอตามแบบรวมทั้งการตัดเย็บให้ตรงตามต้นแบบมากที่สุด เนื่องจากมีความเชื่อว่าถ้าหากชาตินี้ถวายผ้าที่มีความประณีตสวยงาม ในชาติหน้าถ้าหากได้เกิดใหม่จะมีเสื้อผ้าที่สวยงามใส่ ทำให้ชาวไทยโส้ ตำบลโพนจาน ปลูกจิตสำนึก

ให้กับบุตรหลานสืบต่อกันมา 4) กระบวนการปลูกจิตสำนึกโดยผ่านกระบวนการครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้าไทยโสร่ง ตำบลโพนจาน มีความคล้ายกับชุมชนอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยการไปขอเรียนวิชากับครูภูมิปัญญาเมื่อครูภูมิปัญญารับเป็นศิษย์แล้ว ศิษย์เหล่านั้นจะมีการยกย่องและเทิดทูนครูภูมิปัญญาของตน ซึ่งก่อให้เกิดการสร้างจิตสำนึกขึ้นกับตนเองโดยไม่รู้ตัว ซึ่งพากันหวงแหนภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดจากครูภูมิปัญญา ส่วนด้านครูภูมิปัญญา เมื่อได้รับการยกย่องและเทิดทูน ก็จะเกิดความภาคภูมิใจและเต็มใจที่จะถ่ายทอดโดยไม่มีปิดบังและมีการให้กำลังใจแก่ศิษย์ผู้มีความมานะในการฝึกฝนจนเกิดความชำนาญ ในบางครั้งมีการบายศรีสู่ขวัญเพื่อต่ออายุให้กับครูภูมิปัญญาให้อยู่กับลูกหลานและศิษย์ไปนาน ๆ 5) กระบวนการปลูกจิตสำนึกโดยผ่านสถาบันการศึกษา โรงเรียนบ้านโพนจานชุมชนไทยโสร่ง ตำบลโพนจานได้เริ่มมีกิจกรรมการเรียนการสอนเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโสร่ง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2545 โดยแบ่งการสอนออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การสอนในหลักสูตรที่บูรณาการกับวิชาสังคมศึกษา และการสอนในรูปของชุมนุมทอผ้า และนอกจากกระบวนการสร้างจิตสำนึกโดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแล้ว โรงเรียนบ้านโพนจานยังคงตระหนัก และเล็งเห็นถึงคุณค่าของการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าทอไทยโสร่ง โดยการกำหนดให้ทุกวันอังคาร คณะครูและนักเรียนบ้านโพนจานแต่งกายด้วยชุดไทยโสร่ง

สรุปผล

ผ้าทอของชาวไทยโสร่ง บ้านโพนจานเป็นผ้าที่มีลักษณะเด่นทั้งลวดลายและการให้สี เป็นลักษณะใช้สีลายดอกตัดกับสีพื้นแบบ High Contrast ทำให้ลายดอกเด่นขึ้นมา ลวดลายต่าง ๆ ของผ้าทอออกแบบจากความเชื่อผี

และอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ลายพญานาค ลายช้าง ส่วนสัญลักษณ์ของความสวยงามจะเป็นรูปหงส์ และมีลายที่เล่าเรื่องวิถีชีวิต เช่น ลายคนขี่ช้าง ลายคนขี่ม้า ส่วนใหญ่เป็นการเล่าเรื่อง บริวารของเจ้าเมืองหรือกษัตริย์ และส่วนหนึ่งจะเป็นลายดอกกลอกเลียนธรรมชาติ โดยเป็นรูปสัตว์ ต้นไม้ ใบไม้ ดอกไม้ รวมทั้งลายที่เกิดจากความศรัทธา เช่น ลายบัน ซึ่งมาจากรูปหน้าจั่วโบสถ์หรือวิหาร หากแบ่งตามลักษณะการใช้งาน สามารถแบ่งได้ 3 ประเภท ได้แก่ ประเภทที่ 1 ผ้าทอที่ใช้ในชีวิตประจำวัน เช่น ละโกล (หมอน) เญอ (ผ้าคลุมหรือผ้าห่ม) เปรจะนวน (ผ้าปูนอน) ประเภทที่ 2 ผ้าทอสำหรับเครื่องนุ่งห่ม ได้แก่ จะกตมิ (ผ้าซิ่นห่ม) เปรแก้บ (ผ้ายกดอก) เปรตะลอง (ผ้าขาวม้า) เปรจุบ-กรี-อาม (ผ้าฝ้ายย้อมคราม) ประเภทที่ 3 ผ้าที่ใช้สำหรับพิธีการ ได้แก่ เปรแก้บ (ผ้าแก้บ) ละโกล (หมอนขิด)

กระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าของชาวไทยโสร่ง สามารถแบ่งได้ 3 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 การถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้าภายในครอบครัว โดยเป็นการถ่ายทอดภูมิปัญญาภายในสายเลือด เช่น จากแม่สู่ลูกสาว ลูกสะใภ้ จากย่า ยาย สู่หลานสาว หลานสะใภ้ ประเภทที่ 2 การถ่ายทอดภูมิปัญญาทางด้านการทอผ้าภายในชุมชน โดยส่วนใหญ่เป็นการถ่ายทอดกระบวนการทอผ้าขั้นสูง ได้แก่ ผ้าแก้บ ผ้ามัดหมี่ ผ้ายกดอก และผ้าทอสี่เขา (ปูนเคา) ประเภทที่ 3 การถ่ายทอดภูมิปัญญาทางด้านการทอผ้าภายนอกชุมชน เริ่มจากการย้ายถิ่นฐาน และการแต่งงานข้ามชุมชน ซึ่งจะมีการแลกเปลี่ยนของกำนัล ได้แก่ ผ้าทอขั้นสูง เช่น ผ้าแก้บ ผ้ายกดอก ผ้าไหม ผ้ามัดหมี่ ผ้าทอสี่เขา (ปูนเคา) รวมทั้งการแลกเปลี่ยนผ้าทอในงานประเพณีสำคัญของชาวไทยโสร่ง โดยมีรูปแบบการถ่ายทอดภูมิปัญญาด้านการทอผ้า 2 รูปแบบ คือ 1) การถ่ายทอดภูมิปัญญา

แบบตัวต่อตัว โดยจะเกิดขึ้นภายในครอบครัวและระบบเครือญาติเท่านั้น เนื่องจากความรู้บางอย่างในการทอผ้า ครูภูมิปัญญามักหวงแหนมาก จะไม่แพร่พรายให้คนอื่น ๆ ทราบ เพราะสาเหตุหลายประการ เช่น มีความเชื่อและถือสัจจะจากปู่ ย่า ตา ทวด ที่ต้องการปกปิดเคล็ดลับหรือกรรมวิธีการผลิต และ 2) การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบเป็นกลุ่ม พัฒนามาจากการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบตัวต่อตัว โดยเริ่มจากการรวมตัวของผู้รับการถ่ายทอด ซึ่งเป็นลูกหลานในระบบเครือญาติ หลังจากนั้นจึงขยายวงกว้างไปสู่บุตรหลานของครอบครัวที่มีความสนิทชิดเชื้อภายในชุมชน แต่การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบเป็นกลุ่ม ถือว่ายังปรากฏให้เห็นไม่มากนักเมื่อเปรียบเทียบกับ การถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแบบแรก

ปัจจุบันนี้ชุมชนไทยโส้ ตำบลโพนจาน ได้มีการปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์วัฒนธรรมการทอผ้าชาวไทยโส้ไว้อย่างเหนียวแน่น โดยมีการปลูกจิตสำนึกในระดับครอบครัว ซึ่งแม่จะเป็นผู้เล่าความเป็นมา ความสำคัญของภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโส้ ตำบลโพนจานให้ลูก ๆ ฟัง พร้อมทั้งการมอบผ้าทออันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ปู่ ย่า ตา ยาย ได้เก็บสะสมไว้ให้ลูกหลานได้สืบสานภูมิปัญญาต่อไป รวมทั้งการมอบผ้าให้บุตรหลานใช้พาดคลุมศพปู่ ย่า ตา ยาย เมื่อท่านสิ้นชีวิตลง เพื่อเป็นการคารวะ การกระทำความดีกล่าวข้างต้น มีการสืบทอดกันมาจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ โดยผ่านกระบวนการของสถาบันครอบครัวจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นปัจจัยหนึ่งที่ชาวไทยโส้ตำบลโพนจานสามารถปลูกจิตสำนึกการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทอผ้าไทยโส้ได้เป็นส่วนหนึ่ง นอกจากนี้ชุมชนไทยโส้ ตำบลโพนจานยังการปลูกจิตสำนึกภายในชุมชน โดยผ่านสถาบันศาสนา ได้แก่ วัดโพนทราย ซึ่งจะทำการเก็บรักษาผ้าทอที่ใช้ในพิธีกรรมทางศาสนาไว้ที่วัด

บางครั้งญาติโยมจะทอผ้าถวายพระตามเทศกาลต่าง ๆ เช่น ผ้าอาบน้ำฝน ผ้าเปียง ผ้าสะบง ผ้าธง (ธง) หมอนสามเหลี่ยม รวมทั้งเครื่องใช้ของสงฆ์ที่ทำจากผ้า เนื่องจากมีความเชื่อว่าถ้าหากชาตินี้ถวายผ้าที่มีความประณีตสวยงาม ในชาติหน้าถ้าหากได้เกิดใหม่จะมีเสื้อผ้าที่สวยงามใส่ ทำให้ชาวไทยโส้ ตำบลโพนจานปลูกจิตสำนึกให้กับบุตรหลานสืบทอดกันมา และการปลูกจิตสำนึกผ่านสถาบันการศึกษา ได้แก่ โรงเรียนบ้านโพนจาน โดยเริ่มมีกิจกรรมการเรียนการสอนเกี่ยวกับภูมิปัญญาการทอผ้าของชาวไทยโส้ ตั้งแต่ ปี พ.ศ. 2545 ซึ่งแบ่งการสอนออกเป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ การสอนในหลักสูตรที่บูรณาการกับวิชาสังคมศึกษา และการสอนในรูปของชุมนุมทอผ้า โดยครูภูมิปัญญาด้านการทอผ้า นอกจากกระบวนการสร้างจิตสำนึกโดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาการทอผ้าแล้ว โรงเรียนบ้านโพนจานยังคงตระหนัก และเล็งเห็นถึงคุณค่าของการอนุรักษ์ภูมิปัญญาผ้าทอไทยโส้ โดยการกำหนดให้ทุกวันอังคาร คณะครูและนักเรียนบ้านโพนจานแต่งกายด้วยชุดไทยโส้

หลังจากผ่านกิจกรรมการวิจัย ชาวไทยโส้ตำบลโพนจาน เกิดความตระหนักในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาวัฒนธรรมผ้าทอไทยโส้ และได้มีการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ผ้าทอไทยโส้ ณ วัดโพนทราย มีการนำภูมิปัญญาด้านการออกแบบลายผ้าและกระบวนการทอผ้าไทยโส้มาทำเป็นบทเรียนผ่านสื่อสมัยใหม่ในรูปแบบต่างๆ ของโรงเรียนบ้านโพนจาน รวมทั้งการนำผลิตภัณฑ์ผ้าทอมาสร้างคุณค่าเพิ่มเป็นสินค้าทางวัฒนธรรมรูปแบบต่าง ๆ ของกลุ่มสตรีทอผ้าไทยโส้ ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากเทศบาลตำบลโพนจาน และองค์การบริหารส่วนตำบลโพนจาน

Reference

- Boonmee, T. (1993). *Strong society*. Bangkok, Thailand: Mingmit.
- Committee of the Event in Honor of His Majesty the King. (1999). *Cultural, Development History Identity and wisdom in Nakhon Phanom province*. Nakhon Phanom, Thailand: N.P.
- Hiranprue, J. & Somboonburana, S. (2002). *Cultivating the Value of "Sufficiency and sustainable consciousness" for sustainable social, cultural, economic and environmental development Balanced and fai*. Nakhon Phanom, Thailand: N.P.
- Nicmanon, P. (1996). *Research report on knowledge search and knowledge transfer system in Thai rural community*. (Master's thesis, Chulalongkorn University, Thailand).
- Primitive Tribe Documentation. Ministry of Culture in sakonnakhon province. (2007). *Thi So*. Retrieved from <http://164.115.23.146/sakonnakhon/thaiso.html>
- Thamwat, J. (1988). *The Wisdom of Isan: A collection of Isan articles, case studies*. Maha Sarakham, Thailand: Srinakharinwirot University and Maha Sarakham. Institute of Linguistics and Culture Studies at Rajanagarindra Kasetsart University.